

Н.В. КОБЧЕНКО

Україна, Кіровоград

КОНТЕКСТ ЯК КРИТЕРІЙ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СЛАБКОГО КЕРУВАННЯ Й ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ У ВІДМІНКОВОМУ ВИЯВІ¹

Останнім часом у мовознавстві намітилася тенденція посиленої уваги до контексту, що, очевидно, пов'язано з активним розвитком таких напрямів, як комунікативна, функціональна лінгвістика, лінгвістика тексту тощо. Традиційно контекстом як інструментом аналізу мовних елементів послуговувалися вчені, об'єкт наукових зацікавлень яких був так чи так пов'язаний з лексичною семантикою. Однак і при дослідженні граматики не варто нехтувати роллю контекстного чинника, який подекуди стає чи не єдиним орієнтиром для адекватної кваліфікації певних граматичних явищ.

Зважаючи на це, за мету розвідки ставимо висвітлення випадків, коли єдиним фактором розмежування таких важкорозрізнявальних форм підрядного синтаксичного зв'язку, як слабе керування й вільне поєднання у відмінковому вияві, є контекст.

Перш, ніж перейти до безпосередньої реалізації поставленої мети, окреслимо загальні критерії диференціації названих форм підрядного зв'язку: 1) синтаксична позиція ад'юнкта відносно синтаксичної домінанти (СД) та 2) характер семантико-синтаксичних відношень, що встановлюються між ними. Проте ці методи стають незастосовними щодо окремих випадків, зокрема, коли виникають труднощі з визначенням СД стосовно певного ад'юнкта. У науковій літературі фіксуються поодинокі порушення цього питання. Так, Н.С. Валгіна компоненти, для яких у межах речення неможливо однозначно визначити СД, кваліфікує як "словоформи з двобічним синтаксичним зв'язком", або "словоформи двобічної віднесеності" [1], напр., у реченні *Приїхали делегати з Варшави* компонент *з Варшави* може залежати як від дієслова – *приїхали з Варшави*, так і від іменника – *делегати з Варшави*. Термін Н.Ю. Шведової "вільні поширювачі з двонаправленими відношеннями" є почасти виправданим у світлі її розгляду цього питання [7, с. 145]. Дослідниця під таким позначенням об'єднує явища, коли певний компонент може функціонувати чи то як атрибутивна синтаксема стосовно іншого, чи то як адвербіальна синтаксема стосовного всього предикативного ядра, напр., у реченні *Ми*

¹ Натомість традиційного терміна "прилягання" вслід за І.Р. Вихованцем використовуємо "вільне поєднання" [4, с.23-24], відповідно, вживаємо "вільне поєднання у відмінковому вияві" замість "відмінкове прилягання".

діти шістдесятників, прожили дитинство зі страхом (М. Гримич) компонент *зі страхом* може залежати і від компонента *дитинство* – *Ми, діти шістдесятників, прожили дитинство, наповнене страхом*, і від предикативного центру – *Ми, діти шістдесятників, прожили дитинство, постійно відчуваючи страх*. Однак потрібно внести уточнення щодо використання вищенаведених термінів. Річ у тім, що підрядна залежність певних компонентів від двох СД одночасно є потенційною, закладеною в них як можливість, у дійсності ж реалізовується їх підпорядкованість лише одній СД, вибір якої зазвичай визначений контекстом, ситуацією спілкування та комунікативною метою адресанта. До того ж, слід зауважити, що двобічність (взаємозумовленість, взаємозалежність поєднаних компонентів) як ознака синтаксичного зв'язку притаманна виключно предикативному його типові [3, с. 24] і не характерна для підрядного, який ґрунтується на однібічній зумовленості залежного компонента опорним [6, с. 55-56; 3, с. 27; 5, с. 28 тощо]. Подвійність, тобто одночасна залежність певного компонента від двох інших, властива лише предикативному зв'язку в реченнях з дуплексивами й потенційному предикативному зв'язку, до якого відносимо напівпредикативний та зв'язок у конструкціях структурної моделі $V+S_4+Adj_{4,5}$. А стосовно підрядного зв'язку дефініція “подвійний” суперечить одній з його диференційних ознак – закритості, яка полягає в тому, що, застосовуючи його один раз, можна поєднати лише два компоненти [3, с. 30].

Наведені аргументи засвідчують некоректність термінів “словоформи з двобічним синтаксичним зв'язком”, “словоформи двобічної віднесеності” та “вільні поширювачі з двонапрямленими відношеннями” щодо позначення розглядуваних елементів і наводять на думку про адекватність терміна “компоненти потенційного подвійного підпорядкування” (КППП). У пропонованій студії, відповідно до поставленої мети, розглянемо лише ті випадки функціонування КППП, коли від вибору СД залежить форма реалізації підрядного синтаксичного зв'язку.

Аналіз мовних фактів показує, що здебільшого сферою поширення КППП є речення, у яких предикат виражений дієсловом руху або переміщення, а сам КППП сполукою прийменника з (*із, зі*) та родового відмінка, напр.: *У вікно линув гомін перехожих з вулички* (Ю. Яновський). Так, у наведений побудові ад'юнкт з *вулички* потенційно може залежати від двох СД: з одного боку, з огляду на те, що валентність локативних предикатів дії відкриває з-поміж інших позицію для динамічної локативної синтаксеми [2, с. 95], компонент *вулички* можна тлумачити як валентно зумовлену локативну синтаксему вихідного пункту руху при аналітичному локативному предикаті *линув з*, а на формально-граматичному рівні форму підрядного зв'язку між компонентами сполуки *линув з вулички* – як

керування; з іншого боку, контактне розташування компонентів *перехожих* та з *вулички*, а також факультативний характер локативної синтаксеми у структурі речення, дає підстави компонент з *вулички* вважати атрибутивною синтаксемою щодо компонента *перехожих* і форму підрядного зв'язку між ними кваліфікувати як вільне поєднання. Тому для правильного визначення СД щодо даного ад'юнкта необхідне залучення контексту, який виходить за межі одного речення. Взавши до уваги оточення цієї структури – *День ішов на вечір. У вікно линув гомін перехожих з вулички. З бульварів С.-Жермен та С.-Мішель лунали трамваї. Вибухали мотори автомобілів. Напроти вікна на даху флігеля скакало двоє котів. Плач дитини скидався на скавчання. Зблизька десь чувся пронизливий рип коліс чиеїсь тачки* (Ю. Яновський), приходимо до висновку, що ад'юнкт з *вулички* все ж таки є керованим СД *линув*, оскільки наведений текстовий фрагмент інформує про різні звуки, що линуць з різних місць, і мета автора наголосити саме на тому, звідки який звук поширюється.

Аналогічно, узявши до уваги порівняно широкий контекст: *Дід дихав так само рівно, але на щипки не реагував. Як не реагував ні на що інше. Тоді викликали рівненського фельдшера. Фельдшер сказав: "Вилив крові в мозок. Скажете, коли умре". [...] Тимофій не вмер ні наавтра, ні через тиждень. [...] Коли минуло два тижні, а Тимофій і не жив, і не спокійнився, привезли докторів із області. Діда як могли дослідили на місці й утішили невістку: [...] Доктори вставили дідові тонкі еластичні трубки в ніс, зафіксували на лівому зап'ясті голку в вені, розписали сільському фельдшерові, якими ліками і коли годувати діда через трубки й катетери... [...] Раз на кілька місяців приїжджали в Тисову Рівню доктори з Вижниці або з Чернівців. Через рік приїхав професор із самого Львова. Ще через рік привезли професора з Києва (М. Матіос) встановлюємо, що компонент із області підпорядкований компоненту докторів, так само, як і компоненти з Вижниці або з Чернівців, із Львова, з Києва від доктори, професор, професора відповідно, оскільки адресант має намір наголосити на рівні кваліфікації медпрацівників, яка, у свою чергу, визначається місцем їхньої діяльності, а підрядний зв'язок у цих сполуках реалізовується у формі вільного поєднання. Трапляються випадки, коли на роль СД стосовно одного ад'юнкта претендують не два, а три компоненти, пор: *Хустку Михайлині з Канади сестра прислала, то я в неї за дві пенсії купила...* (М. Матіос).*

Для повного відбиття визначальної ролі контекстного чинника при визначенні СД й, відповідно, диференціації вільного поєднання у відмінковому вияві й слабого керування, слід зупинитися й на випадках залучення ще й позамовного (ситуативного) контексту [8, с. 270]. Так, про

те, що КІІІІІ з України є локативною синтаксею щодо предиката *веде*, а не атрибутивною стосовно об'єкта *запорожці* свідчить не тільки текстуальне оточення реченневої конструкції – *І сходить сонце. Буде бій. То запорожців з України Веде вусатий курінний. За бідних сестер, матерів, За поневоленних братів, За спалені безжально хати Він їх веде в огонь відплати [...]* На дикий, непокірний Крим (В. Сосюра), а й позамовний контекст: номінацію “запорожці” вживали на позначення тільки українських козаків (вона характеризувала їх за місцем проживання – Запорізька Січ), а тому, використавши лексему “апорожці”, автор не має потреби додатково ідентифікувати козаків. У реченні ж *А найгірше – аби не прийшли колядники з лісу* (М. Матіос), користуючись виключно позамовним контекстом, встановлюємо, що СД щодо КІІІІІ з лісу є компонент *колядники*, оскільки людьми з лісу в часи, описані в творі, називали членів УПА.

Таким чином, контекст виявляє свою значущість не лише для вивчення лексичної семантики, а й для дослідження граматичних явищ, стаючи подекуди єдиним орієнтиром при визначенні СД стосовно певного ад'юнкта, а відтак й критерієм диференціації таких форм підрядного синтаксичного зв'язку, як слабке керування й вільне поєднання у відмінковому вияві.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Валгина, Н. С. О двусторонней синтаксической связи в современном русском языке / Н. С. Валгина // Рус. яз. в шк. – 1972. – № 5. – С. 99–104.
- 2 Вихованець, Р. І. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Р. І. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
- 3 Вихованець, Р. І. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / Р. І. Вихованець. К. : Либідь, 1993. – 368 с.
- 4 Вихованець, І. Студії про члени речення : прислівник / І. Вихованець // Укр. мова. – 2005. – № 3. – С. 22–26.
- 5 Загнітко, А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
- 6 Пешковский, А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 7-е изд. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
- 7 Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
- 8 Українська мова. Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. Б. Бажана, 2004. – 824 с.